

TURAYHÎ

ye” adıyla çeşitli ağıt törenleri ve hutberlerden önce okunması Şii çevrelerinde yaygın bir gelenektir. 4. *Câmi‘u’l-makâl fî mâ yete‘allaķu bi-ahvâli’l-hadîs ve’r-ricâl ve temyîzi’l-müşterekâti minhüm*. İmâmîyye geleneğine göre yazılmış hadis usulüne dair olup Muhammed Kâzım et-Turayhî tarafından neşredilmiştir (Tahrân 1955). Ricâl ile ilgili on ikinci bölümünü *Müşterekâtü Câmi‘i’l-makâl* adıyla öğrencisi Muhammed Emîn el-Kâzımî şerhetmiş (Âgâ Büzürg-i Tahrânî, XXI, 40), Abdülhüseyn b. Ni‘met en-Necefi de *Mütķanü’l-makâl fî telhîsi Câmi‘i’l-makâl* adıyla telhis etmiştir. 5. *el-Fahriyyetü’l-kübrâ*. Fıkha dair olan eseri (nşr. Muhammed Saîd et-Turayhî, Beyrut 1409/1989) müellif daha sonra *el-Fahriyyetü’ş-şuğrâ* adıyla ihtisar etmiştir. 6. *el-Erba‘üne hadîsen* (nşr. Muhammed Saîd et-Turayhî, Beyrut 1407/1987). 7. *Āvâbiñü’l-esmâ‘ ve’l-levâhiķ* (nşr. Muhammed Kâzım et-Turayhî, Tahrân 1375/1956). 8. *Câmi‘atü’l-fevâ‘id fî işbâti ĥücciyeti’z-zan*. İctihad ve taklidi reddeden Muhammed Emîn el-Esterâbâdî’ye reddiyedir (nşr. Muhammed Saîd et-Turayhî, *Mecelletü’l-Mevsim*, sy. 9-10, Lahey 1991, s. 567-588; eserlerinin bir listesi için bk. Âgâ Büzürg-i Tahrânî, tür.yer.; *A‘yânü’ş-Şî‘a*, VIII, 395).

BİBLİYOGRAFYA :

Turayhî, *Teşîrû ĵaribi’l-Ķur‘ân* (nşr. M. Kâzım et-Turayhî), Necef 1372/1953, neşredenin girişi, s. 18-31; a.mlf., *Mecma‘u’l-bahreyn*, Beyrut 1985, Giriş, s. 3-8; Abdullah Efendi el-İsfahânî, *Riyâzü’l-‘ulemâ‘ ve ĥiyâzü’l-fuzalâ‘* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Kum 1401, IV, 332-335; Hür el-Âmilî, *Emelü’l-âmil* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Necef-Bağdad 1385/1965, II, 214-215; İbn Uşfûr el-Bahrânî, *Lü’lû‘etü’l-bahreyn* (nşr. M. Sâdik Âl-i Bahrülulüm), Beyrut 1406/1986, s. 66; Hânsârî, *Ravzâtü’l-cennât* (nşr. Esedullah İsmâiliyyân), Kum 1392/1972, V, 349-353; *İzâĥu’l-meknûn*, tür.yer.; M. Ali Müderris, *Reyhânetü’l-edeb*, Tebriz 1347 hş., IV, 54-55; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zer‘a ilâ teşâñifi’ş-Şî‘a*, Beyrut 1403/1983, tür.yer.; *A‘yânü’ş-Şî‘a*, VIII, 394-395; Ca‘fer Bâkir Âl-i Mahbûbe, *Mâzi’n-Necef ve ĥâzîruhâ*, Beyrut 1406/1986, II, 454-458; Abdüsselâm Kâzım el-Caferî, *Hidâyetü’l-tâlib ilâ meşâdiri kitâbi’l-Mekâsib*, Kum 1428, s. 387-400.

ADEM YERİNDE

TURCICA

Fransa’da çıkan
yıllık Türkoloji dergisi.

Strasburg’daki Marc Bloch Üniversitesinin Türk Araştırmaları Bölümü Fransız Millî Bilimsel Araştırmaları Merkezi’nin Etudes Turques et Ottomanes (UMR 8032) ekibiyle Association Pour la Diffusion des

Etudes Turques derneği tarafından birlikte yayımlanmaktadır. Kurucu müdürü Irène Melikoff’un yanı sıra Fransız Türkologları ile diğer ülkelerin Türkologlar’ından oluşan bir yazı komitesinin yardımıyla dergi Jean-Louis Bacqué-Grammont, Paul Dumont ve Gilles Veinstein tarafından yönetilmiştir. Yazı kurulunda J. Aubin, L. Bazin, A. Bennigsen, P. Naili Boratav, C. Cahen, J. Hamilton, R. Mantran gibi isimler yer alır. 1969’dan beri yayımlanmakta olan *Turcica*’nın ilk sayısının alt başlığı *Revue d’études turques* ibaresini taşımaktaydı. 24. sayısından itibaren (1992) misyonu şu kelimelerle belirginleştirilmiştir: “Peuples, Langues, Cultures, Etats” (halklar, diller, kültürler, devletler). Bunlarla derginin iki amacının olduğu anlatılmak istenmiştir: Geçmiş ve şimdiki zamanda Türk topluluklarını ve devletlerini söz konusu çerçevede incelemek, insan bilimlerinin her bir dalını kapsayan araştırmaları içine almak.

Orta Asya’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne bütün Türk dünyasını dil, edebiyat, folklor açısından ve ekonomik, sosyal bakımdan incelemeyi amaçlayan *Turcica*, tematik bir dergi değilse de zaman zaman aynı konu hakkındaki bazı araştırmalar tek sayıda toplanmıştır. Meselâ I. Selim, Safeviler ve kızılbaşlara dair yazılar (sy. 6), Kemalist dönem (sy. 14), Fransızca yazan genç Türk dil uzmanları (sy. 29), Osmanlılar’da ölümün sonra yapılan envanterler (tereke defterleri) (sy. 32), esaret karşısında Osmanlı toplumu (sy. 33) ve Osmanlı arkeolojisi (sy. 37) başlıkları örnek gösterilebilir. Ayrıca Halil İnalçık’ın teşvikiyle Osmanlı metrolojisi hakkında yapılan bir seri araştırma ve bibliyografyalar, kütüphanelerle arşivlerin tanıtılması da yapılmıştır.

Bu esnek yayın politikasından dolayı *Turcica* sürekli gelişme göstermiştir. İlk zamanlarda fazlaca yer alan etnografya ve folklor çalışmaları (sırasıyla on iki ve yirmi beş yazı) daha sonra azalmış, din ve süffilik (kırk yazı), edebiyat (elli bir yazı), dil bilimi ve filoloji (elli yedi yazı) ve özellikle tarih alanıyla ilgili makaleler çoğalmıştır. 251 yazıyla en geniş yeri kapsayan tarihin yanı sıra sanat tarihiyle (on sekiz yazı) tarihe yardımcı olan bilimler alanında diplomatik (on üç yazı), metroloji (sekiz yazı), paleografya (sekiz yazı), arkeoloji (dört yazı), historiografya (üç yazı), epigrafya (iki yazı), nümismatik (iki yazı) alanında makaleler bulunmaktadır. Tarihle ilgili belge yayınları (seksen yedi yazı) ve edebî metin neşirleri (on üç yazı) bunlara eklenebilir.

Tarih konusunda altmış iki yazı kişiler, politika, diplomasi ve savaşlar hakkındadır.

Yetmiş biri gitgide artan sayıda toplumu, elli ikisi kurumları, yirmi yedisi ekonomi, finans, ticaret, zanaat veya endüstri sorunlarını içerir. Osmanlı toplumundaki gayri müslimlerle ilgili yazılar da bunlara dahildir. Bu çalışmaların çoğu Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerine dairdir. Edebiyat alanındaki yazılarda da aynı durum görülür. Bu yazılar Âzerî, Kumân, Çağatay, Kırgız, Tatar, Uygur, Özbek, İran gibi bölgeler hakkındadır. Aynı şekilde dil bilimi çalışmalarının yarısı Osmanlı ve Türkiye Türkçesi’yle ilgilidir. Bu arada Volga Bulgarcası, Çağatay, Çuva, Kırgız, Kıpçak, Hoton, Moğol, Özbek, Uygur, Kırım Tatarcası veya Türkmen dillerine ait incelemeler de yapılmıştır.

Turcica’da her ne kadar Almanca, İngilizce, Fransızca ve İtalyanca yazılar yayımlanmaktaysa da genellikle yayın dili Fransızca ve İngilizce’dir. Fakat İngilizce’nin payı yıllar geçtikçe artmaktadır. Son sayılarda Fransızca yazılarla İngilizce yazılar birbirine yakın sayıdadır. *Turcica*’nın tematik indeksi 1984 yılında aynı dergilerde Zeki Arkan (*TTK Belleten*, XLVII/185 [1983], s. 416-452) ve Atilla Çetin (*TDA*, sy. 29 [1984], s. 93-127) tarafından hazırlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Zeki Arkan, “Turcica, revue d’études turques, Paris-Strasbourg 1969-1979, c. I-XI”, *TTK Belleten*, XLVII/185 (1983), s. 407-452; Atilla Çetin, “Fransız Türkologlarının Yayınladıkları Turcica (Türk Araştırmaları) Dergisinin Türk Kültürü ve Tarihine Hizmetleri”, *TDA*, sy. 29 (1984), s. 91-127; *Turcica*, Table des volumes 1 à 30, 1969-99, Paris 1999.

NICOLAS VATIN

TURFAN

Doğu Türkistan’da bir vaha
ve aynı adı taşıyan
tarihî bölge.

Bugün Çin Halk Cumhuriyeti toprakları içinde kalan bölge tarihî kayıtlarda XIV. yüzyıldan beri bu adla anılır. Son derece verimli olan vahanın en çukur yeri deniz seviyesinden 154 m. aşağıdadır. Kuzeyinde Tanrıdağları’nın 3000 m. yükseklikteki doğu silsileleri Bogdoola ve Kızıldağ yer alır. Turfan çukurluğu aynı zamanda Asya kıtasının en alçak noktasıdır. Turfan bölgesi tarihin eski devirlerinde Ch’ü-shih adlı bir devletin etki alanı içindeydi (m.ö. 206-m.s. 220). Buranın en başlıca özelliği, Çin’den batıya doğru giden kervanların başlangıç noktasına yakın erken konaklama yerlerinden biri olmasıydı; bu sebeple “Garp illerinin kapısı” diye anılırdı. Daha sonra

burada Büyük Hun İmparatorluğu'nun hükümdarı Mo-tun egemenlik kurdu ve bölge uzun süre Hunlar'ın elinde kaldı. Bölgeyi ele geçirmek isteyen Çinliler, Turfan'da ziraat kolonilerinin kurulmasını teklif ettiler. Turfan bölgesi yöneticileri Hun devrinde Çin ve Hunlar arasında denge siyaseti güttüler. Ayrıca Turfan'da Çinliler "kâriz" denen sulama kanalları ve demir işçiliğiyle tanışmışlardı. Milattan önce I. yüzyılda bölgeyi işgal eden Çin vahanın doğusunda Kao-ch'ang-pi (yüksek görevlinin bulunduğu surlu kale) adlı yerleşim merkezini inşa etti. Daha sonraki dönemlerde Çin kaynaklarında bütün bölgeye Kao-ch'ang adı verildi. Bu isimden hareketle Türkler ve müslümanlar arasında Koço, Kara-Hoca adı yaygınlaştı.

Hunlar'ın ardından Kuzey Çin'de kurulan Hun devletçikleriyle ilgili olaylarda sık sık Turfan bölgesinin adı geçer. 439-460 yılları arasında P'ing-liang Hunları'ndan Chü-ch'ü Meng-hsun bölgede hâkim iken Tabgaç Hükümdarı T'ai-wu tarafından yenilgiye uğratıldı. Hunlar'dan sonra Orta Asya'nın büyük kısmını kaplayan Kao-ch'e (yüksek arabalı / Kanklı) boylarının önemli bir kısmı Turfan civarında yaşıyordu. 460'larda Kanklı kabilelerinin Beşbalık şehrinde bir siyasî birlik kurdukları anlaşılmaktadır. Aynı yıllarda Moğolistan'daki Juan-juan Devleti, Turfan'ı egemenliği altına aldı. 485-492 yıllarında Turfan'a tamamen hâkim olan Kanklılar daha sonra kaynaklarda Töles adıyla anılmaya başlandı.

Göktürkler'in menşeiyle ilgili rivayetlerin birinde Kao-ch'ang adı açıkça geçer ve bölgenin kuzeyi Göktürkler'in çıktığı ilk yer diye gösterilir. Bu bilgi Turfan'ın Türk tarihindeki önemli rolünü ortaya koyar. 552'de bağlı olduğu Juan-juan'ları baskına uğratarak bağımsızlığını kazanan I. Göktürk Devleti daha başlangıçta Turfan vahasını kendine bağladı. 582'de kurulan Batı Gök-

türk Devleti'nin hükümdarı Tardu kızını bu bölgeyi yöneten hükümdarla evlendirdi. 639'da Çin egemenliğine girinceye kadar Turfan'da Türkler'in kontrolü sürdü. Arkasından Batı Göktürk ülkesinden kopan Ch'u-yü ve Ch'u-mi Türk boyları Turfan'a geldiler. Beşbalık (Pei-t'ing) ve Kagan Stupa, Türkler tarafından geliştirilen şehirlerdi. Doğu Göktürk Devleti 630'da yıkılınca Kao-ch'ang Kralı Kao Wen-t'ai, Çin sarayına gelip bağlılığını sundu, kendisine ve hanımına Çin unvanları verildi. Ardından Çinliler bölgeye sefer tertip ederek kaleleri birer birer ele geçirdiler. Bu devirde Turfan bölgesinin bir başka özelliği taht mücadelesi yapan Batı Göktürk beylerinin sığınma yeri olmasıdır. 670'ten sonra beliren Tangut tehlikesi Turfan'a kadar uzandı. Bir ara bölgeyi ele geçirdilerse de Türgişler onları geri püskürttü. 692 yılında Çin'deki T'ang hânedanının askerleri bölgeye yerleşti. Daha sonra Türgişler, Çinliler'le bölge için mücadele ettiler. 704'te Koço yine onların elindeydi.

751'de Talas Savaşı'nın ardından Çinliler Doğu Türkistan'dan uzaklaştırıldı. Esasen 745'te kurulan Büyük Uygur Kağanlığı, Turfan'ı da hâkimiyeti altına almıştı. VII. yüzyılın sonlarından itibaren bölgede Uygur yazısına rastlanır. Uygur döneminde bölgede gelişen Budist ve Maniheizt kültürü Türkler'i etkilemeye başladı. 767 yılı dolaylarında Koço, Ötüken Uygurları'na bağlı bir "balık beyi" (vali) yönetiminde görünmektedir. Bölgenin kuzeyindeki Buda ve Mani dinine ait anıtlar Türk kökenli sanatçılar tarafından yapılıyordu. Koço, Beşbalık, Yar Hoto ve bunların etrafındaki Astone, Bezeklik-Murtuk, Toyuk gibi din merkezleri yeniden imar edildi.

Ötüken'deki Uygur Kağanlığı'nın 840'ta yıkılmasının ardından Turfan bölgesi yoğun bir Uygur göçüne sahne oldu. 850 dolaylarında Çinliler'in Hsi-chou adını verdik-

leri bir Uygur Devleti mevcuttu. 982 yılına gelindiğinde Turfan Uygurları'nın başındaki Arslan Han'ın yazlık başkent Koço, kışlık başkent Beşbalık olmak üzere Türk geleneğine uygun iki başkenti mevcuttu. Beşbalık'ta elli kadar tapınak ve çok sayıda kule vardı. Turfan Uygurları mimari sahada çok eser vermişlerdir. Bu eserlerde Türk otağ ve ordu geleneği, eski bozkır kültürü özellikleri görülmektedir. Uygur mimarisinde dikkati çeken bir gelişme Budist külliyelerinin Türk ordu-balık yapısı gibi iç içe iki surla çevrili olmasıdır. Dört köşede büyük dağları temsil eden kuleler ve müstakil inşa edilen işaret kalesi vardı. Pagoda mimarisinin özelliklerini taşıyan bu kuleler zamanla Uygur sanatının incelikleriyle değişti, incelidi, Türk minaresine dönüştü.

Turfan civarındaki Uygur Devleti 1209 yılına kadar bağımsız kalmayı başardı. Ardından Moğol İmparatorluğu'na bağlanarak 1550'lere kadar bir şekilde varlığını sürdürdü. Uygurlar Turfan koleksiyonu adı verilen, Avrupa'daki birçok müzeyi dolduran eserler meydana getirdiler. Buda ve Mani dinlerinin yanında İslâm dini ve kültürü de bölgede yayıldı. Mâverâünnehir müslümanlarının kâğıt imalini Uygur esirlerinden öğrendiği rivayet edilse de aslında kâğıttan Talas Savaşı'ndan sonra haberdar oldukları ve buradan dünyaya yaydıkları bilinmektedir. Hatta Çin usulünde tahta basma tekniğinin yanında ilk defa Türkçe hecelerden oluşan bir monotip bası da Uygurlar tarafından icat edilmişti.

Karahanlılar döneminde Turfan'ın bu devletin himayesi altına girdiği ve medenî bakımdan onları etkilediği kabul edilmektedir. Bazı Maniheizt Uygur sanatkarlarının Gazne'ye gittiği ve Dehli Türk Sultanlığı'na kadar etkilerinin yayıldığı bilinmektedir. XII. yüzyılda Karahıtaylar'a bağlanan Turfan'daki İdikutlar 1209'da Cengiz Han'a Barçuk İdikut önderliğinde itaat ettiler. Onun oğulları Kesmes ve Salındı Moğollar'ın müttefiki oldular. 1248'de Büyük Moğol Hanı Güyük Beşbalık'ta öldü. Buradaki Uygurlar, Çin'deki Moğol hânedanına bağlı olarak buğra damgasını kullanıyorlardı. 1286 yılı civarında Cengiz Han'ın torunu Duva, Koçkar Tegin adlı İdikut'u kendisine bağlamak için Beşbalık'ı kuşattı. İdikut'un kızını Duva'ya verilmesi sonucu kuşatma kaldırıldı. İdikutlar ile Cengizogulları arasında birçok evlenme gerçekleşti. Çin'deki yüksek görevlere getirilen İdikutlar ülkelerinden uzaklaşıyor ve bir daha geri dönmüyorlardı. 1353'te İdikut olan

Turfan'da
Emin
Minaresi
ve Camii –
Türkistan

TURFAN

Sangga ve Budashri'nin ardından Hos-hang devrinde İdikut sülâlesi sona erdi.

İdikutlar'ın ardından Turfan vahasını Çağataylar kendilerine bağladılar. Burada bu dönemde ipek böceği yetiştiriliyor, ipekli kumaşlar imal ediliyordu. 1377'den sonra Yar Hoto'nun 20 km. doğusu ve Kara-Hoca'nın 45 km. kadar batısında yeni inşa edildiği anlaşılın Turfan şehri ve idaresinden bahsedilmektedir. Kâşgar Hükümdarı Hızır Hoca (1389-1399) Kara-Hoca ve Turfan'ı işgal edip halka İslâmiyet'i benimsetmek istedi ve burayı ikinci merkez yaptı. 1408'lerden itibaren Çin ile gerçekleşen elçilik teatilerinden Turfan'da hâlâ Budizm'in çok etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Turfan'ı ziyaret eden Timur'un elçileri, buranın tamamen Budizm'in etkisinde tapınaklarla dolu bulunduğunu ve Tirmizli hocaların Hami taraflarında bir Budist manastır külliyesinin yanında cami inşa ettiklerini görmüşlerdi. Bu dönemlerde Çağataylılar'dan Veys Han'ın baskıları karşısında yerel idareci İnghi-chan şehirden ayrılma zorunda kaldı. 1473'te Turfan'da Ali adlı bir hükümdarın hüküm sürmesinden hareketle müslümanların bölgede tamamen hâkimiyet kurdukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu hükümdar Hami ve Küsen'i işgal etti, o devrin yükselen gücü Oyratlar'ı bozguna uğrattı. 1478'de Ali'nin yerini alan oğlu Ahmed, Aksu ve Turfan sultanı oldu. Alaça (öldürücü) unvanını alan Sultan Ahmed, Hindistan'ı fetheden Bâbü'ün yeğeniydi. 1504'te Şah Beg Şebânî Han tarafından mağlûp edilince üzüntüsünden öldü. Ardından Ahmed'in oğlu Mansûr ve 1545'te onun oğlu Şah Han, Turfan sultanı oldular.

Kalmuklar XVII. yüzyılın ikinci yarısında Turfan, Urumçî ve İli'yi kapsayan Cungarya Devleti'ni kurdular. Bu dönem hocaların vali olarak hüküm sürmesinden dolayı Hocalar dönemi adıyla anılır. XVIII. yüzyılda Turfan hocaların egemenliği altına girdi. 1731'de Turfan müslümanları adına Emin Hoca, Çin hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı. 1760'ta Emin Hoca tarafından inşa edilen mescid önemli bir tarihî eser sayılmaktadır. Kalmuk istilâsı sırasında bütün Türkistan gibi Turfan da zarar görmüştü. Burası 1754-1758 yılları arasında Çin tarafından ilhak edildi. 1756'da Aksu'nun batısındaki Uc şehrinin halkı isyan ettiği gerekçesiyle Çinliler tarafından öldürüldü. Yeni bir şehir kurmak üzere Turfan ahalisi buraya getirildi. Kurulan şehrin adına Uc Turfan denildi. Asıl Turfan'a ise Köhne Turfan adı verildi. 1760'ta Emin

Hoca'nın oğlu Süleyman bölgeyi idare ediyordu. 1820'de Turfan Beyi Ebû Ahmed'in Çin'deki Ch'ing hânedanının imparatoruna hediyeler yolladığı kaydedilmektedir.

1865'te Hokand valisini devirerek bağımsızlığını ilân eden Yâkub Beg 1866'da Hoten'i, 1867'de Kuça'yı ele geçirdikten sonra 1868'de Turfan ve Kumul'u kendine bağladı. 1877'de Turfan'ı yeniden işgal eden Çinliler'in Mançu hânedanı Köhne Turfan'ı 1879-1898 yılları arasında tamamen yıktı. Köhne Turfan'ın yerine Çince adla anılan bir yerleşim yeri kurulduysa da şehrin batısında müslüman Türkler'in kurduğu mahalleye yine Turfan denildi. Ocak 1933'te Turfan'da Mahmud Muhiti liderliğinde ayaklanma başlatıldı. Bütün mücadelelere rağmen Çinliler'e karşı kesin bir sonuç elde edilemedi. II. Dünya Savaşı neticesinde Çin'de Kuo-min-tang taraftarları (milliyetçiler) iç savaşı kaybettiler ve Tayvan'a sığınmak zorunda kaldılar. İktidarı tam anlamıyla ele geçiren komünistler kontrolü sağladılar. Eylül 1949'da Doğu Türkistan, Çin Halk Cumhuriyeti tarafından işgal edildi.

BİBLİYOGRAFYA :

Atâ Melik el-Cüveynî, *The History of the World Conqueror* (trc. J. A. Boyle), Manchester 1958, I, 44-53; Chen Yüan, *Western and Central Asians in China under Mongols*, Los Angeles 1960, s. 17, 191, 204, 216; A. von Gabain, *Das Uigurische Königreich Chotscho*, Berlin 1961, s. 20; Bahâeddin Ögel, *Sino-Turcica: Çingiz Han ve Çindeki Hanedanının Türk Müşavirleri*, Taipei 1964, s. 14-27; a.mlf., *Büyük Hun İmparatorluğu*, Ankara 1981, I, 447-450; II, 11-23, 367, 368, 428-435, 473-475; a.mlf., *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1984, s. 156, 168, 213, 349, 351, 357, 360-362, 366; A. Kollautz – H. Miyakawa, *Die Jou-yan der Mongolei und die Awaren in Mitteleuropa*, Klagenfurt 1970, s. 108, 126-128; A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türklü Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981, s. 3, 4, 13, 56, 78; B. A. Litvinski, *Vostochniy Turkestan i Sredneyaya Aziya*, Moskva 1984, s. 4-29, 30-54, 61-96, 156-164, 165-179, 180 vd.; W. Eberhard, *Çin Tarihi*, Ankara 1987, s. 281, 292, 306; Özkan İzgi, *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi: Hukuk Vesikalarına Göre*, Ankara 1987, s. 41-47; Mehmed Emin Buğra, *Şarki Türkistan Tarihi*, Ankara 1988, s. 541-552; O. Lattimore, *Inner Asian Frontiers of China*, Oxford 1988, s. 179-181; K. Baypakov – Rakip Nasirov, *Po Velikomu Şelkovomu Puti*, Almatı 1991, s. 10-13, 70-72, 77; Hüseyin Salman, *Türgişler*, Ankara 1998, s. 7, 17, 52, 90; D. Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia*, London 1998, s. 72, 190, 197, 200, 210, 217, 237, 249, 254, 267, 268; Koysığara Salgarulı, *Siungnu-Han Kitabınan*, Almatı 1998, s. 32-43; Erken İç Asya Tarihi (der. Denis Sinor), İstanbul 2000, s. 38, 58, 186, 209, 414, 415, 416, 515; S. G. Klyuştorny, "Tsentralnaya Aziya v Epohu Antıçnosti", *İstoriya Kazahstana i Tsentralnoy Azii*, Almatı 2001, s. 54-59, 69-70; P. B. Golden, *Türk Halkları Tarihinin Giriş* (trc. Osman Karatay), Ankara 2002, s. 134, 139-140, 144; Ahmet Taşağül, *Göktürk-*

ler, Ankara 2003, I, 9-14, 95; II, 1, 56, 79; a.mlf., *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Ankara 2004, s. 18, 23, 29, 33, 36, 43, 53, 54, 56, 65, 100; Emel Esin, "Turfan", *İA*, XII/2, s. 115-118; S. Soucek, "Turfan", *EJ²* (ing.), X, 675-677.

AHMET TAŞAĞİL

TURGUT ALP

(ö. 735/1334-35'ten sonra)

Osman Bey'in en yakın silâh arkadaşlarından biri.

Hayatına dair çok az bilgi vardır. Onun tarihi bir şahsiyet olmayıp halk rivayetlerinde ortaya çıkan efsanevi bir kişi olduğu da ileri sürülür. Bununla birlikte ilk Osmanlı kronikleri yanında bazı Bizans kaynaklarında çeşitli askerî faaliyetleri dolayısıyla adı zikredilir. İsmindeki Alp kelimesi bir unvandır ve muhtemelen onun veya babasının Selçuklu Devleti'nin hizmetinde dirlik sahibi olduğuna işaret eder. İlk Osmanlı kaynaklarındaki rivayetlere göre Osman Bey'in yanında bulunmuş ve Yar-hisar'ın alınmasına katılmış, ardından İnegöl'ün fethiyle görevlendirilmiştir. Kaynaklarda Turgut Alp'in şehri muhasara edenken Osman Bey'in de yardıma geldiğine değinilir. Yine İnegöl'ün fethi esnasında şehrin tekfurı Aya Nikola'nın Türkler'e karşı düşmanca hareketleri sebebiyle idam edildiği ve şehrin idaresinin Turgut Alp'e verildiği kaydedilir. Bundan sonra Turgut Alp, Köse Mihal ile birlikte Orhan Gazi'nin yanında Atranos'un (Orhaneli) fethine katıldı. Orhan Bey'in geldiğini haber alan Atranos hâkimi hisardan çıkıp kaçarken bir kayadan düşerek öldüğünden kale kolayca ele geçirildi (725/1325). Atranos'un alınması Bursa'nın fethini kolaylaştırdı. Turgut Alp'in 735 (1334-35) yılında sağ olduğu bilinmemekte, fakat epeyce yaşlı olduğu anlaşılmaktadır. Onun ayrıca İnegöl çevresinde Keşiş dağı yakınında yaşayan derişlerden Geyikli Baba ile yakınlığına dair bazı rivayetlere rastlanır. Adı ölümünden sonra İnegöl yöresine verilmiş ve burası Turgut-ili diye anılmıştır. Aşıkpaşazâde, Neşri ve diğer tarihçiler de İnegöl yöresini Turgut-ili şeklinde anar. Bu adlandırma XVI. yüzyıldan itibaren tamamen ortadan kalkmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Aşıkpaşazâde, *Tarih* (Atsız), s. 102, 105, 110, 122; Neşri, *Cihannümâ* (Unat), I, 102, 112, 130, 168; C. Imber, "The Legend of Osman Gazi", *The Ottoman Emirate: 1300-1389* (ed. E. Zachariado), Rethymnon 1993, s. 71-72; Faruk Sümer, "Turgut Alp", *İA*, XII/2, s. 119-120; G. Leiser, "Torgud", *EJ²* (ing.), X, 570.

FARUK SÜMER